

Fergana Vadisi'nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar

Sovyetler Birliği'nin Orta Asya halkları arasındaki birliği engellemek amacıyla inşa ettiği yapay sınırlar, günümüzde bölgede yaşanan karmaşık sınır problemlerinin temelini oluşturuyor. Orta Asya'da etnik ve siyasi sınırların doğal yollarla oluşturulmaması, özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarının kesiştiği Fergana vadisinde 1990'lı yıllardan itibaren önemli sorunlara yol açıyor. Tartışmalı sınırların yanında, bölgede bulunan eksklav alanlar ise zaman zaman çatışmalara sebep olabiliyor. Eksklav tabiri bir devletin topraklarının bir bölümünün, başka bir devletin toprakları nedeniyle ayrılmış olması durumunu tanımlamakta kullanılıyor.

Bu noktada Özbekistan'ın Kırgızistan'da Soh, Şahimerdan, Taş-Döbö, Çon Kara, Tayan olmak üzere beş eksklavı, Kırgızistan'ın Özbekistan'da Barak eksklavı, Tacikistan'ın Özbekistan'da Sarvan, Kırgızistan'da ise Voruh ve Batı Kalacha eksklavları olmak üzere bölgede toplam dokuz eksklav alan bulunmaktadır. Tacikistan'ın Kırgızistan'da bulunan 30 bin nüfuslu Voruh eksklavı ve Özbekistan'ın yine Kırgızistan sınırları içinde bulunan 50 bin nüfuslu Soh eksklavı haricindeki bölgeler daha küçük topraklara ve nüfusa sahip. Bundan dolayı en önemli sorunlar Voruh ve Soh bölgelerinde ortaya çıkıyor. Zaman zaman hem ulusal hükümetlerin hem de Moskova'nın bu eksklavlardaki dondurulmuş problemleri politik olarak kullanması ise bölgedeki krizleri tırmandırıyor.

Nitekim son olarak Mart 2019'da Voruh bölgesinde Tacik ve Kırgız vatandaşları arasında yaşanan gerginlik ve çatışmalar neticesinde iki Tacik vatandaşı hayatını kaybederken onlarca kişinin de yaralandığı haberleri medyaya yansıdı. Bu noktada, Bişkek yönetiminin yıllardır Voruh'taki tartışmalı sınır bölgesinde uluslararası protokole aykırı bir yol inşa etmeye çalışması, gerginliği artıran başlıca sebep olarak göze çarpıyor. Özellikle Kırgızistan'dan geçen tek ve dar bir yolla Tacikistan'ın geri kalanıyla bağlantı kurabilen Voruh halkı, yeni yol inşaatıyla tecrit edileceklerini düşünüyorlar. Ayrıca projenin tamamlanması halinde bölgedeki nehrin kuruyacağı ve bölge halkının geçim kaynağı olan değerli ceviz ve kayısı tarımının zarar göreceği de iddia ediliyor.

"Eksklav, siyasi olarak bağlı olduğu bölgeye coğrafi açıdan bağlı olmayan, bu bölge ile arasında başka bir siyasi bölge bulunan siyasi bölgedir."

Bundan dolayı projeye başından beri karşı olan Voruh'taki Tacik vatandaşları, önceki dönemlerde de hem Kırgız güvenlik güçleriyle hem de bölgedeki Kırgızlarla karşı karşıya geldiler. Mart ayında yaşanan olaylarda ise Tacikistan Sınır Koruma Komutanlığı, çatışmaların Kırgız vatandaşların Tacikistan sınırında bulunan bazı binalara ateş etmesiyle başladığını iddia ederken, Kırgız yetkililer sorunun Voruh'taki Taciklerin yol yapımını protesto amacıyla şiddete başvurusuyla gerçekleştiğini savunuyor. Şiddeti kimin başlattığı belli olmasa da, iki ülke medyası rakip teoriler ortaya koyuyor.

Çatışmalar kısa süre içinde iki ülke sınır muhafızları tarafından kontrol altına alınırken, Kırgız yetkililer Voruh'tan Tacikistan'a giden yolu trafiğe kapatarak denetimleri sıkılaştırdılar. Gerginliği sonlandırmak amacıyla Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov ve Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın da telefonda görüştüğü ve tartışmalı sınırları belirleme konusunda anlaştıkları belirtildi. Ayrıca çatışmalara ilişkin ortak bir soruşturma başlatmak için de mutabakata varıldı. İki taraf sorunları görüşmek için daha önce de bir araya gelmiş, fakat net bir harita konusunda uzlaşma sağlanamamıştı.

Tacikistan ve Kırgızistan arasında bu gelişmeler yaşanırken, bölgenin bir diğer ülkesi Özbekistan ise hem iç hem de dış politikada önemli bir değişim süreci yaşıyor. İslam Kerimov'un ölümü sonrası Aralık 2016'da yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelen Şevket Mirziyoyev, eski rejimin komşularla ve uluslararası toplumla olan bozulmuş ilişkilerini hızlı bir şekilde düzeltmeye çalıştı. Nitekim Mirziyoyev eski rejimin (başta sınır sorunları olmak üzere) ulaşım ve iletişim gibi problemler yaşadığı Kırgızistan'a Eylül 2017'de resmi bir ziyaret düzenlerken, 2010 yılından itibaren Kerimov tarafından tek taraflı olarak kapatılan sınır kapılarını açtırdı. Kısa süre içinde ise yıllardır devam eden bazı tartışmalı sınır sorunlarının çözümü konusunda başarı sağlandı.

Benzer bir şekilde 2018 Mart'ında Tacikistan'a tarihi bir ziyaret düzenleyen Mirziyoyev, uzun yıllar boyunca tartışmalı olan sınır bölgeleri konusunda mevkidaşıyla mutabakata vardı. Özbek-Tacik sınırında bulunan Patar-Andarhan sınır kapısı uzun yıllar sonra geçişlere yeniden açıldı. Bunların yanında, bir

güven göstergesi olarak, iki ülke vatandaşları için karşılıklı şekilde 30 günlük vize muafiyeti getirildi.

Özbekistan'ın öncülük ettiği bu olumlu gelişmelere rağmen Taşkent, Bişkek ve Duşanbe arasındaki tartışmalı sınır problemleri hâlâ devam ediyor. Özellikle Soh gibi 50 binden fazla Özbekistan vatandaşının yaşadığı, nispeten büyük bir bölgede, sıklıkla yerel halkla Kırgız sınır muhafızları arasında sorunlar yaşanıyor. Zaman zaman bölge halkının başlattığı protestolar, Voruh'takine benzer bir şekilde, Bişkek yönetiminin yol ve sınır kapatmasıyla sonuçlanıyor. Kerimov yönetiminin yıllarca süren Soh'u Özbekistan'a bağlayan bir yol yapma talebi Kırgızistan tarafından kabul görmemişti.

Geçmiş yıllardaki sıkıntılara rağmen, Mirziyoyev'le başlayan olumlu süreç, bu tartışmalı sınır problemlerinin çözülmesine dair bir beklenti de ortaya çıkardı. Gerçekten de üç ülkenin yetkilileri, yıllardır devam eden sınır sorunlarının çözümü kavuşturulması adına pek çok açıklamada bulundular. Ancak Tacikistan ve Kırgızistan arasında olduğu gibi Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki sınır sorunlarını da çözüme kavuşturmak çok kolay görünmüyor.

Bu zorluklara rağmen Taşkent ve Bişkek yönetimleri 2017 yılında bir çözüm yolu olarak ufak bir toprak takası gerçekleştirdi. Gerçekleştirilen bu hamlenin ardından, iki ülke arasında devam eden diğer sınır problemlerinin de takas yöntemiyle çözülebileceğine dair bir beklenti oluştu. Bu noktada özellikle Özbekistan'daki Kırgız eksklavı Barak'la ilgili bazı gelişmeler yaşandı. Birkaç yıl öncesine kadar binin üstünde Kırgız vatandaşının yaşadığı Barak'da günümüzde 70 kişinin yaşadığı bilinirken, bu bölge sakinlerinin talepleri üzerine iki ülke arasında Barak'a eşdeğer bir alanın takas edilmesi görüldü.

Bu noktada belirleyici olan takas edilen bölgelerdeki halkın tutumu olacaktır. Örneğin Barak gibi nüfusu oldukça sınırlı bölgelerde bu işlemin gerçekleştirilmesi mümkünken, Voruh ya da Soh gibi 50 bin kişinin yaşadığı bölgelerde atılacak adımlar gerçekçi durmuyor. Nitekim asırlardır Voruh'u yurt tutmuş olan Taciklerin ya da Soh'u yurt edinmiş Özbeklerin göç etmeye ikna edilerek takas edilen bölgelere yerleştirilmesi oldukça güç.

Eksklavlardan ana ülkeye giden koridorların açılması ve bu arazilerin eksklav sahibi ülkelerin kontrolüne verilmesi ise tartışmalı sınır sorunlarının çözümüne dair görüşülen ikinci bir seçenek. Bu düşünce ilk seçeneğe göre daha az insanı etkileyecekse de koridorların oluşturulmasının ardından sınır geçişlerini düzenlemek, daha ciddi bir karmaşaya sebep olma potansiyeli taşıyor. Bundan dolayı bu seçeneğe dair en büyük endişe, bölgeler arası ulaşımında yeni sorunların ortaya çıkma olasılığı.

Diğer bir düşünce ise Fergana vadisinin bu üç ülkesi arasında tamamen özgür ve açık sınırların dizayn edilmesidir. Bu durumla Avrupa Birliği sınırlarına benzeyen bir çözüm amaçlanıyor. Başka bir söylemle bu yöntem, eksklavlarda yaşayan halkların rahatça ana ülkelerine gidip gelebilmelerini sağlayacaktır. Nitekim Mirziyoyev de Orta Asya ülkelerinin dostluk sınırlarına sahip olması gerektiği fikrini ön plana çıkarıyor. Böyle bir kararın alınması, bu ülkelerin ilişkilerini ileri bir seviyeye taşıyacağı gibi, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki diğer problemlerinin çözümü açısından da cesaret verici olacaktır.

*** İNSAMER Araştırmacımız Burak Çalışkan'ın 28.03.2019 tarihinde AA'da yayınlanan yazısıdır.**